

פרשת כי תבוא – הרב ד"ר יהודה אלטשולר

בכורים, ברית וימי הדין

פרשת כי תבא שעיקר תוכנה הוא הברית (בהר גריזים והר עיבל ובערבות מואב), פותחת בשתי מצוות שחותמות את נאום המצוות הארוך שנושא משה באזני העם, מצוות הבאת בכורים ומצוות וידוי מעשרות. בסיומן מופיע פסוק חתימה עם אזהרה של שמירת כל המצוות:

כו, טז: הַיּוֹם הַזֶּה הֲאֵלֶיךָ מִצְוָה לַעֲשׂוֹת אֶת־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאֶת־הַמִּשְׁפָּטִים וְשִׁמְרָתָם וְעִשִׂיתָ אוֹתָם בְּכָל־לְבַבְךָ וּבְכָל־נַפְשְׁךָ.

על הפסוק הזה מעיר רמב"ן: הנה השלים משה לבאר את התורה ולחדש כל המצוות אשר צוה אותו השם לחדש להם, ולכך אמר היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים, כי כבר השלמתי לך הכל.¹

שתי מצוות אלה דומות בכך ששתיהן קשורות בסדר זרעים ובשתיהן ישנו מרכיב הלכתי שכרוך בדיבור: "הגדתי היום..." "וענית ואמרת...". אך האם הן קשורות לפרשת כי תבא שעיקרה מעמד הברית? ומדוע דוקא מצוות אלה נבחרו לחתום את נאום המצוות?

על סמיכות המצוות לפרשת כי תבא עמדו מפרשים ראשונים ואחרונים ביניהם ראב"ע (כו, א) שציין את סמיכות המצוות האלה לפרשת עמלק שחותמת את פרשת כי תבא, בצינו דוקא את הקשר הניגודי שביניהן: "בעבור שכתב בהניח ה' (דברים כה, יט), אמר השם, כי יש מצות הן קודם בהניח ה' (שם), רק כאשר תבא, והם הבכורים והמעשר וכתובת התורה על האבנים ובנות מזבח והברכה והקללה על שני ההרים:

לדבריו התורה הקדימה את המאוחר כאשר ציינה את מצות מחיית עמלק שתיעשה "בהניח ה' אלהיך לך", לפני המצוות שיחולו עם הכניסה לארץ.

בדברים אלה יש אולי כדי לתת טעם לסדרם של הדברים אך אין הוא מבאר מדוע מלכתחילה זהו סדרן של המצוות, מה גם שע"פ הסוגיה בקדושין לז, זמנה של מצוות בכורים חל רק בתום יד שנים של כיבוש ונחלה.

האברבנאל נתלה גם הוא בסמיכות לפרשת עמלק ומוצא גם הוא כראב"ע קשר ניגודי בין המצוות אך לדעתו המסר של סמיכות המצוות הוא חינוכי בעיקרו:

"אחרי שזכר בפרשה של מעלה שיזכרו רשעת עמלק ואשר הרע עמהם כדי להשיב גמולו בראשו. זכר כאן שגם כן יזכרו הטובות שקבלו המה מהשם יתברך כעל כל אשר גמלם ורב טוב לבית ישראל. ולהודות לשמו עליו יביאו לבית מקדשו הבכורים כמו שיזכור. וכדי להבדיל בין האור ובין החשך ראה מסדר הסדרים בתורת האלהים לעשות התחלת הסדר מהמצוה הזאת להבדילה מפרשת עמלק."

¹ מעניין שגם רשימות המצוות שבפרשת משפטים (ספר הברית) (שמות כג, יט) וגם בפרשת כי תשא (שמות לד, כו), נחתמות במצוות הבכורים. רד"צ הופמן בפירושו מעיר על כך אך לא ציין את המשמעות האפשרית של עובדה זו. בנוסף ראוי לציין שיש עוד מספר מצוות שיחתמו את הספר מצוות הקהל, וכתובת השירה, אך ככל הנראה רמב"ן לא מתייחס אליהן בשל אופיין הציבורי והכוללני. כך גם מצוות התשובה שלדעת רמב"ן מופיעה בפרשת וילך.

אני מבקש להציע את האפשרות הבאה ולנסות לבחון בעיקר את הקשר בין מצוות הבאת בכורים וידידי מעשרות לברית:

ברית ערבות מואב מתאפיינת בכך שהיא יצרה את הערבות ההדדית שבין בני ישראל. כך עולה מדבריו של רש"י בפרשת ניצבים (כט, כח) על הפסוק "הנסתרות לה' א-להינו והנגלות לנו ולבנינו...":

ואם תאמרו מה בידינו לעשות? אתה מעניש את הרבים על הרהורי היחיד, שנאמר (פסוק יז) פן יש בכם איש וגו', ואחר כך (פסוק כא) וראו את מכות הארץ ההיא, והלא אין אדם יודע טמונותיו של חברו? אין אני מעניש אתכם על הנסתרות, שהן לה' אלהינו והוא יפרע מאותו יחיד, אבל הנגלות, לנו ולבנינו לבער הרע מקרבנו, ואם לא נעשה דין בהם יענשו את הרבים. נקוד על לנו ולבנינו, לדרוש, שאף על הנגלות לא ענש את הרבים עד שעברו את הירדן משקבלו עליהם את השבועה בהר גרזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה לזה:

הערבות הזו מעמידה במרכזה את האחריות המוטלת על היחיד לא רק ביחס לעצמו אלא אף ביחס לסביבתו הקרובה והרחוקה. גם עיון בברית שעתיד עם ישראל לכרות בהר גרזים ובהר עיבל (פרק כז) מדגישה אספקט זה שכן יא' הארורים שאליהם מתייחסת הברית, מדגישים כולם את העובדה שבמדובר במעשיו של היחיד שנעשים בד"כ בסתר: "אָרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶסֶל וּמַסֵּכָה תוֹעֵבֶת יִקְנֶה מַעֲשֵׂה יְדֵי חַרָשׁ וְשֵׁם בְּסֵתֶר... אָרוּר מִכָּה רָעוּהוּ בְּסֵתֶר."

אך בברית ישנו היבט נוסף מעבר לאחריות והוא עקרון ההדדיות. ברית נעשית בין שותפים שווים במידת מה. מצוות יכולות להינתן כאשר היחס הוא בין המצווה (צ קמוצה) והמצווה (צ שרוקה), אך ברית נעשית כאשר יש מידה של אפשרות להדדיות.

התיאור של קיום מצוות הבאת הבכורים ממחיש זאת באופן יפה:

הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ... ועתה הנה הבאת את ראשית פרי האדמה.. והנחתו לפני ה' אלהיך..

האדם, שבמקרא הבכורים מעיד על עצמו שקיבל מהקב"ה את הזכות לשבת בארץ חלב ודבש, מביא מפירות אדמתו לקב"ה ומניחם לפני ה', ואלמלא מקרא שכתוב א"א לאמרו.

גם מצוות ידידי מעשרות מכילה מרכיב שכזה:

האדם עומד במקדש ומעיד על עצמו "עשיתי ככל אשר צויתני" ומבקש "השקיפה ממעון קדשך... וברך את האדמה אשר נתת לנו."²

אין עוד מצוות בהן האדם נותן משהו באופן ממשי לה' כביטוי של תודה על כך שה' נתן לו את האדמה.³

ההדדיות הזו באה לידי ביטוי באופן מודגש בפסוקים שבאים מיד לאחר מכן (כו, יז-יח):

² בסיומה של ברכת הכהנים משלבים הכהנים פסוק זה אך הם מקדימים ואומרים: "רבש"ע עשינו מה שגזרת עלינו, אף אתה עשה עימנו מה שהבטחתנו: השקיפה ממעון קדשך...". זהו נוסח ייחודי שמדגיש את ההדדיות הזו.
³ אמנם עולם הקרבנות כולו בנוי על הבאת הקרבן לה' אך נדמה שיש פער בין הדברים שכן קרבנות היחיד הן לעולם נדבה ואינן חובה (א"כ מדובר בכפרה).

"את־ה' האִמְרָת הַיּוֹם לְהִיּוֹת לָךְ לֹא-לֵהִיִּם וְלִלְכֹת בְּדַרְכֵי־וַיִּשְׁמַר חֻקֵּי וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְלִשְׁמֹעַ בְּקוֹלוֹ: וְהָאִמְרָת הַיּוֹם לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לְךָ וְלִשְׁמַר כָּל-מִצְוֹתָיו."

עד היום ה' דאג לכל מחסורו של העם וכעת משנכנסים ישראל לארץ, מוטל עליהם להביא משלהם לקב"ה.

נדמה שהמרכיבים האלה של הברית – אחריות, ערבות והדדיות מבטאים שלב בוגר בתולדות עם ישראל בו ניתן היה לצפות מהם לקחת אחריות על עצמם ועל סביבתם וכפועל יוצא להתייחס אליהם כשווים' במידת מה וליצור ברית הדדית.

אם כנים דברינו, יתכן שניתן לראות בסיום הפרשה (כט, ג) ביטוי נאה ומרשים לנקודה זו כאשר משה פונה אל בני ישראל ואומר להם: וְלֹא-נִתְּן ה' לָכֶם לֵב לְדַעַת וְעֵינַיִם לְרֹאֹת וְאָזְנַיִם לִשְׁמֹעַ עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

מה קרה באותו היום?

רש"י במקום שופך אור על ארוע מרתק שאיננו עולה בפירוש מן הכתובים:

"שמעתי שאותו היום שנתן משה ספר התורה לבני לוי, כמו שכתוב (לקמן לא, ט) "ויתנה אל הכהנים בני לוי" באו כל ישראל לפני משה ואמרו לו: משה רבינו אף אנו עמדתנו בסיני וקבלנו את התורה ונתנה לנו! ומה אתה משליט את בני שבטך עליה? ויאמרו לנו יום מחר לא לכם נתנה, לנו נתנה.

ושמח משה על הדבר, ועל זאת אמר להם היום הזה נהיית לעם וגו' (לעיל כז, ט), היום הזה הבנתי שאתם דבקים וחפצים במקום."

בני ישראל מביעים בתלונתם חשש מכך שהאחריות תינטל מהם. הם אינם מעוניינים שהאחריות על התורה תינתן לקבוצה קטנה ומיוחדת שתורה להם את הדרך. הם מעוניינים שהתורה תישאר בידי כל אחד ואחד מהם. ואכן בהמשך הדברים מתואר במדרש⁴ שככל הנראה התמלאה בקשתם:

רבנן אמרי כיון שידע משה שהיה לו למות באותו היום, מה עשה? א"ר ינאי כתב י"ג תורות י"ב לי"ב שבטים ואחת הניח בארון.⁵

נדמה שבמחצית השניה של חודש אלול, בואכה ימי הדין, עלינו לראות עצמנו כעומדים נוכח ה' ולוקחים את האחריות שעשינו ועל מה שלא עשינו לעצמנו ולזולתנו. אך עמידה זו לא צריכה להיות מתוך שברון לב ועצב, אלא מתוך ידיעה שאם זכינו שהקב"ה רואה בנו כאחראים וכשותפים לנעשה בעולמו, הרי שאנו ראויים לכך. נתפלל כולנו שנימצא ראויים לתפקיד, לשותפות ולאחריות הנובעת ממנה גם בשנה הקרובה.

⁴ דברים רבה (וילנא) פרשת וילך פרשה ט סימן ט

⁵ לאמיתו של דבר אין סתירה בין המקורות שכן הפסוק שממנו למד רש"י על כוונתו של משה לכתוב ספר ולתיתו לבני לוי, מסתיים גם הוא באופן רחב יותר: "וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת-הַתּוֹרָה הַזֹּאת וַיִּתְּנָהּ אֶל-הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי הַנְּשָׂאִים אֶת-אֲרוֹן בְּרִית יְקֻוֹק וְאֶל-כָּל-זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל." מה גם שבהמשך מופיעה מצוות כתיבת התורה ע"י כל איש מישראל!